

DUBLETY W GWARZE HŁOMCZY NA POGRANICZU NADSAŃSKO-ŁEMKOWSKIM

Maria Borciuch

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Streszczenie. W artykule przedstawiono dublety językowe – akcentuacyjne, fonetyczne, gramatyczne i leksykalne – występujące w gwarze ukraińskiej wsi Hłomcza, położonej w gminie Sanok, w województwie podkarpackim.

Większość mieszkańców wsi w 1946 r. została przesiedlona na teren Ukrainy Radzieckiej. Pozostała część poprzez m.in. mieszane polsko-ukraińskie małżeństwa podlega postępowej asymilacji. Obecnie we wsi mieszka 10–15 osób posługujących się miejscową gwarą ukraińską, a jej stan u poszczególnych nosicieli uzależniony jest od ich biografii.

Gwarę ukraińską Hłomczy, wsi leżącej na pograniczu nadsańsko-łemkowskim, zaliczyć należy do tzw. gwar przejściowych. W gwarze przeważają cechy językowe charakterystyczne dla gwar nadsańskich, ale obecne są także elementy łemkowskie i bojkowskie. Dublety językowe z jednej strony odzwierciedlają przejściowy charakter gwary, z drugiej zaś – zmiany następujące pod wpływem języka polskiego, a także ukraińskiego języka literackiego.

Słowa kluczowe: gwary ukraińskie w Polsce, gwara przejściowa, dublety językowe

Wieś Hłomcza położona jest kilkanaście kilometrów na północ od Sanoka, na terenie, gdzie dwie najbardziej na zachód wysunięte gwary ukraińskie stykają się, tworząc pas gwar przejściowych.

Nazwa wsi Hłomcza pojawia się w dokumentach z XV w. „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego” podaje nazwę Hłumcza lub Hłomcza [SGKP, III, 77–78]. Jak pisze W. Makarski, jest to „zapewne osada ruska sprzed 1340 r., leżąca na obszarze starego osadnictwa ruskiego w dolinie Sanu” [Makarski 1986, 70]. W II poł. XIX w. we wsi mieszkało 518 grekokatolików (Ukraińców – M.B.) i 30 rzymskich katolików. Istniała też parafia i cerkiew grekokatolicka [SGKP III, 77–78]. Według danych opublikowanych przez W. Kubijowycza w 1939 r. wieś liczyła 790 mieszkańców: 710 Ukraińców, 60 ukraińskojęzycznych rzymskich katolików, 15 Żydów, 5 Polaków [Кубійович 1983, 74]. Kilka lat później, w 1945 r., większość mieszkańców Hłomczy wskutek zastraszania i przedłużającej się nieprzyjaznej dla Ukraińców atmosfery oraz wskutek agitacji ze strony funkcjonariuszy służb radzieckich przybyłych, by namawiać do wyjazdu na Ukrainę, została przesiedlona w okolice miasta Czortków (obwód tarnopolski). W Hłomczy pozostały nieliczne rodziny, najczęściej mieszane. W chwili obecnej mieszka tam pięć rodzin (małżeństw) pochodzenia ukraińskiego. Ich

członkowie mają od ok. 60 do 80 lat. Pozostali mieszkańcy Hłomczy to ludność napływowa, najczęściej z niezbyt odległych miejscowości, deklarująca narodowość polską oraz spolonizowane rodziny ukraińskie lub mieszane z Hłomczy i okolicznych wsi.

Rodziny ukraińskie, które pozostały we wsi, w różnym stopniu zachowały swoją tożsamość i język. Nawet w tych pięciu deklarujących pochodzenie ukraińskie nie wszyscy członkowie na co dzień posługują się miejscową gwarą ukraińską. Najczęściej poprzez małżeństwa mieszane, uczestnictwo w życiu religijnym społeczności polskiej - rzymskokatolickiej (do 1991 r. we wsi i najbliższej okolicy nie było czynnej świątyni greckokatolickiej) ulegali i ulegają asymilacji. Niekiedy był/jest to świadomy wybór tzw. łatwiejszej drogi. Młodsze pokolenie ukraińskojęzycznej społeczności Hłomczy, zdobywając wykształcenie w mieście, tam też pozostało. Część z nich pielęgnuje swoją tożsamość poza rodzinną wsią poprzez uczestnictwo w życiu religijnym i kulturalnym społeczności ukraińskiej w miejscach nowego zamieszkania, a pozostali stopniowo się asymilują. Ze względu na tak różną sytuację w rodzinach, różny zakres użycia gwary ukraińskiej, a przez to i różny poziom jej zachowania i modyfikacji jej elementów u poszczególnych respondentów, należy uznać, że system tej gwary nie tylko jest rozchwiany, ale niestety gwara znajduje się w stadium zaniku.

Badania dialektologiczne w Hłomczy zostały przeprowadzone przeze mnie w 2008 r., przy okazji uczestnictwa w projekcie „Wielokulturowa Tyrawa Wołoska II”, realizowanym przez Stowarzyszenie Dziedzictwo Mniejszości Karpackich z siedzibą w Zagórzu koło Sanoka. Podstawowym celem Stowarzyszenia jest ratowanie dziedzictwa materialnego tego niegdyś wielokulturowego regionu. Przez ponad 10 lat działalności Stowarzyszenie oczyściło, wyremontowało, zabezpieczyło przed dalszą dewastacją wiele cerkwi, kaplic oraz cmentarzy polskich, ukraińskich i żydowskich. W projekcie „Wielokulturowa Tyrawa Wołoska II” zakres prac został rozszerzony o działania mające na celu ratowanie od zapomnienia części kultury duchowej – miejscowej gwary ukraińskiej. Rezultatem tej części projektu jest też strona internetowa Ukraińskie Gwary Karpackie w Polsce (www.dialekt-ua.org), która stopniowo zapełniana jest treścią. Atutem tej strony jest to, że zadbano, aby odwiedzający ją mogli posłuchać w oryginalnym brzmieniu fragmentów tekstów gwarowych z poszczególnych wsi.

Moimi informatorami byli ludzie (małżeństwo) urodzeni w Hłomczy w latach 1935 i 1941, którzy na co dzień w rodzinie posługują się językiem polskim, natomiast gwarą ukraińską w kontaktach z sąsiadami oraz nielicznymi członkami wspólnoty greckokatolickiej, skupionej wokół miejscowej cerkwi. Kobieta pochodzi z rodziny mieszanej, polsko-ukraińskiej, mężczyzna z rodziny ukraińskiej.

Podczas wstępnej analizy przetranskrybowanego materiału (ok. dwóch godzin rozmowy) dało się zauważyć stosunkowo liczną grupę dubletów na poziomie fonetyczno-fonologicznym, morfologicznym i w zakresie leksyki. Zdarza

się, że takie warianty językowe występują nawet w krótkich tekstach wypowiedzianych przez jednego informatora.

Ponieważ moimi informatorami były osoby posługujące się w kontaktach z rodziną językiem polskim, miałam obawy, czy przynajmniej część dubletów nie jest efektem tego stanu, bo choć z jednej strony świadomość przechowuje najstarszą postać gwary, to z drugiej narażona jest na większą interferencję języka polskiego. Aby potwierdzić lub wykluczyć swoją tezę, skontaktowałam się z nauczycielką mieszkającą obecnie w Przemyślu, ale urodzoną w 1953 r. w Hłomczy. Moja konsultantka na co dzień posługuje się bardzo poprawnym literackim językiem ukraińskim, a jednocześnie jako osoba wykształcona rozumie, czym jest gwarą, bardzo dobrze zachowała w pamięci jej stan sprzed 40–50 lat. Gwarą hłomczańską porozumiewa się z krewnymi, gdy odwiedza ich w rodzinnej wsi. Dzięki informacjom pozyskanym od niej uzupełniłam materiał leksykalny i potwierdziłam istnienie form wywołujących moje wątpliwości.

W celach porównawczych wykorzystuję też dane z II tomu „Atlasu języka ukraińskiego”, do którego materiał gwarowy z Hłomczy zebrał Jan Śpiwak, nauczyciel wywodzący się z tej wsi, stryj mojej informatorki z Przemyśla.

W zebranym materiale wystąpiły następujące dublety w zakresie akcentuacji¹:

zn¹aju ży rub¹yu viš¹il¹a

b¹udut spr¹atyvały sub¹i bu b¹ude viš¹ila

Formę z akcentem padającym na końcówkę *viš¹il¹a* podaje także AUM II. Akcent paroksytoniczny w słowie *viš¹ila* pojawił się najprawdopodobniej pod wpływem języka polskiego lub ukraińskiego literackiego.

W kolejnym przykładzie forma dawniejsza ma akcent paroksytoniczny *st¹arym*, właściwy gwarom łemkowskim, a charakterystyczny także dla gwar nadszańskich (np. z okolic Jarosławia), natomiast w formie *star¹ym* akcent pada na końcówkę, jak w ukraińskim języku literackim, por.:

*tu za st¹arym / a tam pid¹isom za   za star¹ym s¹anom m¹aju p¹ole
nuv¹ym; z našyχ st¹aryχ voziū*

Kolejne trzy słowa jako „właściwe danej gwarze” zapisane zostały od konsultantki z Przemyśla. Po prawej stronie mamy warianty pozyskane od hłomczan, posługujących się na co dzień językiem polskim, w pewnych sytuacjach starających się mówić językiem stylizowanym na ukraiński język literacki. Stąd najprawdopodobniej w pierwszym przykładzie akcent jest taki jak w języku

¹ W pierwszej kolejności podaję formy według mnie starsze, właściwe gwarom nadszańskim lub łemkowskim, w drugiej zaś te, które pojawiły się później, w ostatnim pięćdziesięcioleciu, pod wpływem literackiego języka polskiego bądź ukraińskiego.

ogólnoukraińskim, a w kolejnych dwóch pada na drugą sylabę od końca – jak w języku polskim:

pušć^o

p^oščo vy vidh^l ańate l^l udy^e

pu styrn^y

pu st^{er}ńu śa χud^yło

pit Strakⁱuc^{em}

pⁱt Strykⁱucem

Czasem zdarza się, że dublety pojawiają się w wypowiedzi jednego informatora, który w tym przypadku jakby poprawiał swoją „pomyłkę czy przejęzyczenie”, w rezultacie czego mamy warianty zróżnicowane i fonetycznie, i morfologicznie:

dušč^y ...duž^ži p^ladały

Obok form czasownika ‘być’ w czasie przeszłym z dawnym **ѣ** (*b^lity*), powszechnie występujących w gwarach karpackich, pojawiają się formy brzmiące jak w ukraińskim języku literackim, z tą różnicą, że akcent pada na drugą sylabę od końca:

*moš tam b^lıło vьpυtukaty; śim χatⁱı̃
b^lıło; m^lusyť b^lıty z^lymna smyt^lan̄ka*

*autub^lusiı̃ ny b^lıło;
p̄ry dur^lohaχ st^ludni b^lıty*

Podobnie w kolejnej parze, gdzie także obok form typowych dla większości gwar zachodnioukraińskich w Polsce pojawiają się formy tożsame z językiem literackim ukraińskim:

ıak^loś žy^lemo ; išč^ly z^lanım ıa žy^lu

ku^lu c^lerkvy žyv^le, tu sy žyv^lut

Obok przyimka **h** przed spółgłoskami wargowymi występuje także właściwy zarówno językowi polskiemu, jak i ukraińskiemu przyimek **v**:

*ıe h^lm^leny^e; ıa b^lıłsy^e śe v^lıχuvau h^l
m^lamy r^lodyčıı; d^lobry^e žy h^lv^las ıe*

v^lm^leštaχ pyr^leıdu; v^lm^lıstečku

Podobnie rzecz się ma z formą z protetycznym **h-**, którą zdarza się, że zastępuje literacki wariant z przedrostkiem **po-**:

p^lıźn^liše^v b^lapka hm^lerła; budu hmyr^lau

*d^lıdo pum^ler; dvox syn^lıı
pum^lerło*

[Бевзенко 1980, 94, 227]. Nie jest to zjawisko nowe, ponieważ informatorka-konsultantka potwierdziła, że obie formy funkcjonowały w mowie jej rodziców:

<i>p'yryt v'oĭnu^om</i>	<i>p'yryt sam^oυ vujn^oυ</i>
<i>davnij su^omom kr'yty daχⁱ</i>	<i>zalały vud^oυ var^oenoυ</i>
<i>zavyn^oena ruk^a tak^om ĵak^oomś χ^oustkom</i>	<i>za n^oašoυ χ^oatoυ na muh^oyłycaχ</i>
<i>maje d^ooma syna z nyv^oistkom</i>	<i>muk^oυ p^oitsm^oaženou zapravl^oały</i>

Kolejny przykład to oboczność formy gwarowej charakterystycznej dla gwar bojkowskich (N. I. poj. rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego) i formy tożsamej z normą literacką, która pojawiła się jednokrotnie w czasie rozmowy z informatorami, a której nie przedstawia materiał zapisany w latach 60. dla AUM II. Na podstawie tak niewielkiego materiału trudno stwierdzić jednoznacznie, czy obecnie wśród mieszkańców wsi funkcjonują obie formy czy forma literacka właściwa jest tylko idiolektowi mojej informatorki lub czy nie starała się ona przed osobą z zewnątrz zademonstrować znajomości języka literackiego. Oto przykład:

<i>zem^oey</i> [AUM II, 170]*	<i>p'id zy^om^oejū try dny i dvi n^oočy</i>
---	---

Zgodnie z tendencjami panującymi w gwarach południowo-zachodnio-ukraińskich w grupie rzeczowników miękkotematowych rodzaju męskiego przez analogię do rzeczowników twar-dotematowych pojawia się końcówka *-om* [Матвіяк 1974, 111–112]. Występowanie oboczne końcówki *-em* według Matwijasa jest możliwe w wielu gwarach ukraińskich dialektu południowo-zachodniego i zależne jest od spółgłoski tematycznej [Матвіяк 1974, 112]:

<i>z z^oa^oom pu^oi^ochały</i>	<i>p'it Stryk^oi^oucem</i>
<i>voda śa varyła s tym kami^oom</i>	<i>p'it cmyntar^oem</i>

Wśród form przymiotnikowych również wystąpiły dublety - forma M. I. mn. nieściągnięta i ściągnięta. Nieściągnięta forma została zmapowana w AUM II m. 221, stąd należy wnioskować, że jest to wariant starszy, właściwy tej gwarze, a także sąsiednim gwarom nadszańskim. Forma ściągnięta charakterystyczna jest dla ukraińskiego języka literackiego i większości jego gwar:

<i>star^oyji l^oudy^o hmyr^oajut</i>	<i>l^oudy star^oi kaz^oały</i>
--	--

Dublety językowe w gwarze Hłomczy występują także na płaszczyźnie leksykalnej. Dotyczy to różnych części mowy: rzeczowników, czasowników, zaimków, przysłówków, partykuł. W tym artykule przedstawione zostały tylko wybrane.

Na podstawie materiału zebranego w Hłomczy w 1967 r. przedstawiono na jednej z map w „Atlasie języka ukraińskiego” leksem *купни^oa* ‘studnia’ [AUM II, m. 71]. Słowo to w świadomości obecnych użytkowników już nie istnieje.

W powszechnym użyciu występuje słowo *studńa*, znane zarówno w języku polskim, jak i innych gwarach zachodnioukraińskich. W relacji informatora raz pojawił się leksem *kryn'yčka*, brzmiący jak w języku literackim:

tam v'oda jest / kryn'yčka;
kyrnyc'a [AUM II, 182]*

du suh'odni st'udńa jes; pry dur'ohaχ
st'udńi b'uły; to b' było tak n'yże
st'udńi

Podobnie wyraz *χ'byża* zapisany na mapie AUM II w chwili obecnej już nie funkcjonuje w gwarze Hłomczy, więc należy uznać, że podobnie jak leksem *kryn'yčka* czy *krynlyčka* odszedł do grupy leksyki pasywnej. Drugi zmapowany leksem *χat'upa*, znany także w innych gwarach zachodnioukraińskich, również zdaje się wychodzić z użycia, ponieważ w rozmowie z informatorami pojawiał się sporadycznie. Częściej padało słowo *χ'ata*, które z kolei nie istnieje w AUM II:

kup'yu ia χat'upu
χ'byża [AUM II, m. 278]*

pubud'ovana juš nuv'a χ'ata;
spuvr'otom du χat'y

Na mapie 329 AUM II przedstawiono leksem *zpuōu* 'grzyby', który według konsultantki w gwarze Hłomczy miałby brzmieć *h'uby* i *hr'yby*, a w opowieści informatorki pojawiły się tylko *hr'yby*:

h'uby [AUM II, m. 329]*

hr'yby na vy'tyju

W grupie dubletów czasownikowych widoczna jest tendencja do zastępowania wyrazów gwarowych charakterystycznych dla archaicznych gwar karpaccyckich takimi, które brzmią bardziej „neutralnie”, są identyczne lub podobne do czasowników występujących w języku ukraińskim:

rano m'ovyū naš P'etro žy tam
spr'iatuvały; tak įno sa m'ovyt

χtoś tu kaz'au; l'udy star'i kaz'ały;
m'avym to kaz'aty

bišiduv'ały

puhuv'orymo; χtoś pryjde
vur'yty

z'ańim įes tu (d'ity) tu išč'e sut
to sut hr'oš'i

K'osty^ek zn'aįe žy įe h_m'eny^e (kluči)
l'udy f_c'erkvy įe

b'udu v'yd'iu f_sub'otu

p'eršyį ras tak'oįe šoś b'ačyū

zajmowane jest przez zapożyczenia o różnym pochodzeniu lub przez funkcjonujące w gwarze synonimy. Zapewne interesujące byłoby przyjrzeć się tej gwarze ukraińskiej za kolejne 50 lat, ale wtedy najprawdopodobniej nie będzie możliwe pozyskanie materiału porównawczego.

LITERATURA

- AUM, II - Atlas Języka Ukraińskiego, 1988. T. 2, Київ.
Бевзенко С., 1980. Українська діалектологія. Київ.
Кубійович В., 1983. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1 1939, Otto Harrassowitz – Wiesbaden.
Makarski W., 1986. Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej. Lublin.
Матвіяс І., 1974. Іменник в українській мові. Київ.
SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, 1882. T. 3, Warszawa.

LINGUISTIC COUNTERPARTS IN THE DIALECT OF HŁOMCZA VILLAGE ACROSS THE BORDER OF LEMKO AND SAN RIVER REGIONS

Summary. The paper presents accentual, phonetic, grammatical and lexical counterparts functioning in the Ukrainian dialect spoken in Hłomcza village, Sanok gmina, Podkarpackie Voivodeship.

In 1946, a significant proportion of the population was resettled in the territory of the Ukrainian Soviet Republic; the remaining inhabitants have been progressively assimilated through, e.g. Polish and Ukrainian marriages. At the moment, the village is inhabited by about 10–15 people speaking the local Ukrainian dialect, and proficiency of these native speakers depends on their individual biographies.

The Ukrainian dialect of Hłomcza village is spoken across the border of Lemko and San river regions, and it may be classified as the intermediate dialect. The prevailing linguistic features are those characteristic for dialects spoken in the San river region, however Lemko and Boyko features are present as well. Linguistic counterparts on the one hand reflect the intermediate nature of the dialect, but on the other changes influenced by the Polish language, as well as the Ukrainian literary language.

Key words: Ukrainian dialects in Poland, intermediate dialect, linguistic counterparts